

Műhelykonferencia
Építészeti topográfia, műemléki és műtárgy inventarizáció,
adatbázis építés a gyakorlatban

MŰHELYKONFERENCIA

ÉPÍTÉSZETI TOPOGRÁFIA, MŰEMLÉKI ÉS MŰTÁRGY
INVENTARIZÁCIÓ, ADATBÁZIS ÉPÍTÉS A GYAKORLATBAN

Szerkesztette

Karlinszky Balázs – Varga Tibor László

Veszprém, 2023

A kötet előkészítését és megjelenését támogatta

VESZPRÉMI ÉRSEKSÉG

Érseki
KÖNYVTÁR
ÉS LEVÉLTÁR

A kötet az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat
keretében és támogatásával készült.

Idegen nyelvű összefoglaló
Csejdy Júlia, Etler László, Sipos András, Szüts Beáta

Nyomdai előkészítés
Puskás Barnabás

VFL 2025
e-archívum

HU ISBN 978-615-81349-8-9

© A tanulmányok szerzői, 2023

© Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, 2023

Kiadja a Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár

Felelős kiadó: Dr. Karlinszky Balázs

Nyomdai munkálatok: OOK-Press Nyomda, Veszprém

Megjelent 200 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ.....	7
-------------	---

Veszprémi tematikájú adatbázisok

Jankovics Norbert:

VESZPRÉM VÁROS ÉPÍTÉSZETI TOPOGRÁFIÁJÁRÓL A MŰEMLÉKI TOPOGRÁFIÁK IDEÁLIS, REÁLIS ÉS OPTIMÁLIS FORMÁI KAPCSÁN.....	9
--	---

Karlinszky Balázs – Simon Anna:

VESZPRÉM MEGYE TEMPLOMAINAK ADATBÁZISA.....	21
---	----

Nagy Szabolcs:

A VESZPRÉMI „TÉRKÉPVÁNDOR” PROJEKT.....	37
---	----

Palkóné Jády Melitta:

TOPOTÉKA – EMLÉKEINK TÁRHÁZA.....	49
-----------------------------------	----

Kitekintés más adatbázisokra

Csejdy Júlia:

TÁLLYA FEJEDELMEK VÁROSA – MŰEMLÉKI TOPOGRÁFIAI KUTATÁS BEMUTATÁSA EGY KIÁLLÍTÁSON.....	59
--	----

Hajós-Baku Eszter – Szűts Beáta – Váli István Frigyes:

A BME RAJZI ÉS FORMAISMERETI TANSZÉKE GIPSZGYŰJTEMÉNYÉNEK TUDOMÁNYOS IGÉNYŰ FELDOLGOZÁSA.....	71
--	----

Héczey-Markó Ágnes:

CSEPEL–KERTVÁROS – EGY LAKÓÖVEZET ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGÉNEK FELTÁRÁSA A TOPOGRÁFIA MÓDSZERÉVEL (2022 NOVEMBER).....	93
--	----

Rácz Miklós:

MŰEMLÉKEK ONLINE ADATBÁZISAI.....	101
-----------------------------------	-----

Sarkady Nagy Emese:

A KERESZTÉNY MÚZEUM ONLINE KATALÓGUSA.....	107
--	-----

Sipos András:

BUDAPEST IDŐGÉP.....	113
----------------------	-----

ELŐSZÓ

2022. szeptember 27-én a budapesti Walter Rózsi-villában a *Veszprém megyei templomok adatbázisa* című OTKA K pályázatunk együttműködő partnerével, a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központtal közös szervezésben tartottuk a projekt első saját szervezésű konferenciáját. A *Műhelykonferencia. Építészeti topográfia, műemléki és műtárgy inventarizáció, adatbázis építés a gyakorlatban* című rendezvény reprezentatív seregszemléje volt a címében megjelölt tárgynak. Így műemléki topográfiai előadások (Veszprém-, Kőszeg-, Marosvásárhely- és Tállya-topográfia), gyűjteményépítési (Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, esztergomi Keresztény Múzeum, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum) és adatbázis-építési (Veszprém Megyei Levéltár; Eötvös Károly Megyei Könyvtár, BME Építésmérnöki Kar) témájú előadások hangzottak a szimpóziumon. Ezek többségének tanulmánnyá szerkesztett változatát tartja most kézben az Olvasó.

Az adatbázisépítéssel foglalkozók tudják: befejezni nem, csak tökéletesíteni, esetleg lezárni lehet egy ilyen vállalkozást. Ennek ismeretében fontos rögzíteni azt, hogy a kötet írásai a 2022 őszi állapotról adnak képet, és tudható az is, hogy a konferencia óta eltelt egy esztendőben jelentősen gazdagodtak a kiadványban tárgyalt adatbázisok. Éppen ezért a kötet célja nem lehet más, minthogy mérföldkőként jelezze azt, hogy a rendezvény időpontjában az egyes tartalomgazdák hol tartottak adatbázisaik építésében, milyen módszerekkel dolgoztak, milyen terveik voltak és milyen vízióval rendelkeztek ekkor projektjeik fenntarthatóságáról és jövőjéről.

A tanulmányokat két részre osztva adjuk közre: az első blokk a Veszprémben épülő adatbázisokról ad számot, míg a második egység a királynék városán kívüli projekteket ismerteti. Az egyes tanulmányokhoz tartozó képek a szövegekben folyamatos sorszámmal jelezve a kötet végén kaptak helyet.

a szerkesztők

Jankovics Norbert

VESZPRÉM VÁROS ÉPÍTÉSZETI TOPOGRÁFIÁJÁRÓL A MŰEMLÉKI TOPOGRÁFIÁK IDEÁLIS, REÁLIS ÉS OPTIMÁLIS FORMÁI KAPCSÁN

Az építészeti topográfia és a műemléki topográfia fogalmai e tanulmányban szinonimaként szerepelnek. E sorok írója tisztában van e két jelzős szerkezet jelentéstartalmának árnyalatkülönbségével; az azonosítás azon alapul, hogy a területileg lehatárolt művészettörténeti-építészettörténeti célú gyűjtést és a gyűjtés eredményének közzétételét tekintjük ebben az írásban topográfiának. A tevékenységet a művészettörténet alapkutatási módszereként tárgyaljuk, emiatt a vizsgálat nem csak a jogi védelemmel rendelkező építészeti emlékekre (műemlék), hanem annál tágabb körre terjed ki. Ebben a tekintetben a műemléki jelző félrevezető, helyette az építészeti szó szerepeltetése tűnik indokoltnak.

Az ideális (-ként rögzült) forma (1. és 2. kép)

Az építészettörténet szempontjából fontos (mű)emlékek listázása, azok kategorizálása, osztályozása a művészettörténet és a műemlékvédelem születésével egyidős. A természettudományokból átvett feldolgozási metódus első lépése a gyűjtés és a kiértékelés szempontjainak meghatározása, a munka kereteinek és feltételeinek rögzítése volna, de e tevékenység esetünkben a kezdetektől erősen szubjektív elemekkel jellemezhető, a szempontok pedig sokszor csak a munka folyamatában alakulnak ki. A topografizálás vagy inventarizálás gyakorlatot, biztos szemet, helyismeretet, kitartó helyszíni munkát igényel, továbbá idő- és pénzigényes folyamat. A terepi jelenléthez kötött felderítés során össze kell gyűjteni az emlékeket, megismerni tartozékaikat, az ezekre vonatkozó írott és képi forrásokat, majd értelmezni kell ezeket egy történeti folyamat részeként. Az épített objektum és részei kulturális javak, de műalkotások és történeti rekvizitumok is. A kezdetektől lényeges tehát az értelmezés is, ami magasabb rendű tudományos munkaként az egész küldetés végső célját is jelenti.

A topográfiát a művészettörténeti kutatás mindig is alapkutatásként értelmezte, de e módszer térben és időben nagyon is mást jelentett az elmúlt 150 évben. Az európai kezdetek a 19. század utolsó harmadáig vezethetők vissza,

és anélkül, hogy a módszer történetének áttekintésébe merülnénk, a szakirodalom nyomán megállapíthatjuk, hogy nyelvi és kulturális okokból számunkra a német és főként osztrák munkák jelentették a mintát.¹

Az első magyar topográfiai mű az európai viszonyok között is igen korainak számít, Ipolyi Arnold 1859-ben adta közre *Csallóköz műemlékei című írását*.² A kitűnő munkának sokáig nem akadt folytatása. Kapossy János az 1920-as években vázolta fel egy magyar műemléki nagytopográfia sorozat koncepcióját, de gondolatainak sajnos nem volt közvetlen gyakorlati következménye.³

A hazai topográfia program elindítására végül a magyar történelem egyik legsötétebb időszakában, az 1940-es évek végén került sor. A Rákosi-korszak kezdetén, részben a háborús pusztítások feltérképezése, részben a pozitivistá tudományszemlélet voltak az okai a topográfiakészítés körüli élénk szakmai eszmecserének. Közvetve e kutatás elindítása lett a kerete számos veszélyeztetett értékmiségi egzisztencia megmentésének.⁴

Balogh Jolán 1948 elején vetette papírra, nyomtatásban csak posztumusz megjelent gondolatait Erdély műemléki topográfiájáról.⁵ A feladatot és a célt így vázolta fel:

„A műemléktopográfiának azután a különféle országokban a különféle művészettörténeti irányok hatására sokféle változata alakult ki. Két kérdés a döntő: mi tartozik a műemléktopográfiához, mit kell feltétlenül felvenni, és hogyan a legcélszerűbb az anyagot közzétenni? Az előbbi probléma megoldására végleges szabályok ma sincsenek és valószínűleg nem is lesznek, mert ezek a lokális körülményektől függenek. Más anyag tartozik Itáliában a topográfiába, hol a művészi termelés évezredek keresztül beláthatatlanul dús volt, és ismét más oly országban, mely csak szerényebb emlékeket vallhat magáénak. Általában azonban a topográfiák kialakulásában az a célzat érvényesül, hogy a gyűjtési területet lehetőleg tágítsák, szélesítsék, tehát nem csupán a művészileg értékes, jelentős alkotásokra terjeszkednek ki, hanem egyszerű történeti, sőt legújabbban már népművészeti emlékekre is. Az anyag közvételének a módja ismét többféle. Az egyszerű, szűkszavú lajstromozástól a végleges kimerítő feldolgozásig a legkülönbözőbb topográfiai kiadványok széles skáláját láthatjuk. Általában két alaptípus különböztethető meg. Az egyik jegyzékszerűen számba veszi az anyagot, és pontosan leírja. A másik ezen túlmenően minden darabról teljes feldolgozást ad történeti adatokkal, bibliográfiával, stíluskritikai megállapításokkal. Ha a múzeumi gyakorlatot tekint-

¹ DERCSÉNYI, 1979. 366–367.

² IPOLYI, 1859.

³ ÉNTZ, 2014. 45.

⁴ Uo.

⁵ BALOGH, 1995.

jük, az előbbi leltárnak, az utóbbi szakkatalógusnak felel meg. Ha az erdélyi viszonyokat tekintjük, jó lelkiismerettel, komoly felelősségérzettel Erdély számára csak a leltárszerű topográfiai ajánlhatjuk. Bármennyire is kiváló a bécsi Denkmalmat hatalmas topográfiai sorozata, részletes kimerítő feldolgozásával, mintául nem vehetjük. Ilyen kiadványokhoz külön intézet kell, számos kitűnően képzett, jól begyakorolt szakemberrel, nagy anyagi lehetőségekkel és még valami, ami pénzen sem szerezhető: rengeteg idő, a hosszantartó nyugodt munka előfeltétele.”⁶ A válogatás szempontjai között felvetette azt is, hogy: „Nagy kérdés még a korhatár. A külföldiek általában a múlt század közepét vették irányadónak. (értsd 1850) Ma már azonban ez az elvágás túl merevnek, szervesetlennek látszik. Úgy véljük, hogy nem is szabad határt vonni, hiszen már az elmúlt évtizedek művészete is a múlté.”⁷

Az idézetben előforduló, módszertani összefoglalásnak is tekinthető definíciószerű gondolatok azonban csak az egyik lehetséges, reális vagy optimális (?) megközelítést tartalmazták a korabeli elképzeléseknek, és az 1950-es években induló nagyszabású és máig egyetlen topográfiai projekt végül nem ehhez a módszertani alapvetéshez igazodott.

A megvalósult munka legfontosabb eszmei előzményeit Fülep Lajos 1950. október 9-én elhangzott akadémiai székfoglaló beszéde foglalta össze.⁸ Szerinte „A magyar művészet anyaga elvileg eleve meghatározható, a gyakorlatban nem. Éppen ez a meghatározás a történeti kutatás, a tárgyelemzés, az összehasonlító művészettörténelem feladata. A magyar művészet anyaga kutatás közben alakul ki. (...) Az alapvető előmunkálatok híján ma senki se ülhet neki a magyar művészettörténelem megírásának. Az új módszert az összefoglalás előtt a kutatásban kell alkalmazni, s ez a munka igen nagy és nehéz. (...) A mondottakból önként következik, hogy a gyakorlati megvalósítás kezdete az egész ország területének tervszerű fölosztása történetileg és népileg kialakult vidékekre, ahol megokolt, kisebb egységekre is, szintúgy városokra is, rendszeres földolgozása topográfiaiakban és monográfiákban. Egy-egy vidék, város gazdasági, politikai, társadalmi történetében, anyagi kultúrájában, népiségében azt kell vizsgálni, volt-e ott olyan kultúra, ami érthetővé teszi – s nem csodává – ezt vagy azt a műtárgyat, s a művészetet általában, különösen azt a fokát, stílusát, s milyen népiség produktuma volt, s ha nem egységesé, milyen összetételűvé.”⁹

A topográfia politikai, anyagi és tudományos bázisát a kezdetekben az MTA Művészettörténeti Állandó Bizottsága biztosította, a cél kezdetben osztrák mintára 20 év alatt 20 megyei nagytopográfia kötet kiadása volt. Az országos igényű,

⁶ Uo. 90.

⁷ Uo. 92.

⁸ FÜLEP, 1951.

⁹ Uo. 16., 18.

előzetes listázó gyűjtés éppen Fülep támogatásának köszönhetően jelenthetett meg 1951-ben Genthon István kistopográfiájaként. A nagy sorozat első kötetének a Gerevich Tibor által szerkesztett, 1948-ban megjelent esztergomi topográfiát tekintették, ez azonban valójában nem műemléki topográfia, hanem az esztergomi Keresztény Múzeum Genthon István által megírt alapos katalógusa volt. A későbbi köteteket Dercsényi Dezső szerkesztette, időrendi sorrendben megjelent Győr-Sopron megye (II., 1953. 2. kiad. 1956.), Nógrád megye (III., 1954.), Budapest (IV. és VI., 1–2. rész, 1955., 1962.), Pest megye (V., 1958.), Heves megye (VII–IX., 1969., 1972., 1978.) és Szabolcs-Szatmár megye (X–XI., 1986., 1987.) feldolgozása.¹⁰

A munka 1958 után politikailag sokkal kiegyensúlyozottabb körülmények között, az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) révén folytatódott, és az anyag gyűjtése, feldolgozása egyszerre párhuzamosan több megyében is zajlott. A leltár felvétele során 1850 mint felső időhatár rögzült, a helyszíni adatfelvételt és leírást részletes forrásfeltárás egészítette ki.

A Komárom-Esztergom vagy Veszprém megyéket érintő munkálatok sajnos soha nem fejeződtek be, a kötetek nem készültek el, pedig az előbbi megye munkálatait már Nógrád megyével együtt elkezdték az 1950-es években. Tombor Ilona visszaemlékezése szerint a helyszíni szemléket tíz-húsz fő végezte meghatározott terv szerint, de a módszertan és fókusz is megváltozott, amikor a Heves megyei kutatások elkezdődtek. A feldolgozást itt nagyobb szabásúnak és sokkal mélyebbnek is szánták az összes korábbinál, a folyamatban lévő topográfiák és újabb területek kijelölése elől is elszívva az anyagi és személyi forrásokat.¹¹

Veszprém megyére vonatkozó előzetes adatgyűjtés 1985 és 1987 között kezdődött és főként az OMF saját gyűjteményeit érintette, az egyéb levéltári kutatások éppen csak elindultak. A helyszín lejárásokkal párhuzamosan zajlott a római emlékek összefoglaló elemzése, a népi építészet feltérképezése és a temetők feldolgozása 1987 és 1991 között. Veszprém megye településeinek közel a felét sikerült lejárni a támogatás megszűnése és a munka kényszerű leállása előtt. Koppány Tibor 1992-ben, a rendszerváltozás után lelassult és megakadt munkálatokról írt összefoglaló módszertani írásában megjegyzi, hogy a „megye építészeti képét vizsgálva merült fel a gyűjtés időhatárainak kérdése. A kezdetet jelentő és csak igen kis számú, felszínen is látható római emlékekkel szemben a 20. század által felépített és ma már befejezett történelmi múltat jelző épületek szerepeltetése jelenthet problémát. Medgyaszay István század elején épített veszprémi színháza védett épület, az ugyan-csak általa tervezett veszprémi múzeum azonban már nem. Nem élvez műemléki

¹⁰ ENTZ, 2013. 45.

¹¹ TOMBOR, 2013.

védelmet Veszprém, Pápa, Balatonfüred és még számtalan település sok olyan, főként a századfordulón emelt épülete, amely pedig a hazai építészet múltjának alakulása szempontjából semmiképpen sem elhanyagolható. Meggondolandó az is, nem volna-e helye a topográfiában a két világháború közötti évtizedek olyan jelentős építményeinek, mint pl. a veszprémi völgyhíd, a pápai református templom vagy az MTA tihanyi biológiai intézetének épülete.”¹² A politikai változások után a támogatások csökkenése mellett a bevett nagytopográfiai módszerrel kapcsolatban bizonyos, 1948-ban Balogh Jolán által is jelzett módszertani problémák is felmerültek tehát, például a gyűjtés időbeli kereteinek kérdése.

A nagytopográfiai sorozatban elkészült kötetek mind nagyon különböző megközelítésűek, mélységűek voltak: az első esztergomi nem is volt topográfia, az utolsó két mű pedig végül erősen lerövidítve kerül kiadásra. Kétségtelen, hogy a módszer ideális formájává Magyarországon kimondatlanul is a Heves megyei kötetek váltak.

A reális forma változatai (3. és 4. kép)

Topográfiai munka az 1980-as években nem csak az OMF-ben folyt. 1998-ban az MTA Művészettörténeti Kutató Intézete és a székesfehérvári Szent István Király Múzeum közös kiadványaként jelent meg a Fejér megye művészeti emlékeit tárgyaló kistopográfia kötet. A munka helyszíni része és a kiadás 1990 előtt kezdődött el, de a végeredménye csupán az évtized végére realizálódott.¹³ A bevezető tanulmánnyal és angol nyelvű összefoglalóval rendelkező műben a települések rövid történeti összefoglalóját a fontosabb épületek, köztéri szobrok felsorolásszerű listája követi. Az egyes objektumok tervezője, készítője és létrejöttének kora kerül említésre, amit néhány szignifikánsnak gondolt adat egészíti ki. A leghosszabb címszó (így nevezi a kötet a szócikkeket) sem bővebb egy bekezdésnél.

2001 után a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (KÖH) új, nagyszabású topográfia programot kívánt indítani, de az intézmény megszűnéséig egyetlen kötet sem jelent meg „állami kiadásban”. Részben a korábbi Fejér megyei együttműködés folytatásaként a KÖH kezdeményezésével párhuzamosan zajlottak Entz Géza irányítása mellett a székesfehérvári topográfia munkálatai, amelyet 2009-ben ki is adtak.¹⁴ A kötet módszertani újítások sorát tartalmazta. A korábbi nagytopográfiaiakhoz képest ennek terjedelme rövidebb, a mű készítéséhez

¹² KOPPÁNY, 1992. 111.

¹³ ENTZ–SISA, 1998.

¹⁴ ENTZ, 2009.

bevont forrásanyag sokkal szűkebb, de a válogatás szempontjai tekintetében és a feldolgozás aspektusait tekintve is nyitottabb, interdiszciplinárisabb lett. A módszer és végeredménye a középtopográfia nevet kapta, lévén a Fejér megyei kötetnél bővebb, a nagytopográfiáknál pedig szűkebb merítésű. A módszertan lényege, hogy a feldolgozott település képét egységes, épített szövetnek tekinti, az urbanisztikai megközelítésben a város fejlődését folyamatként is elemzi. Itt már régen nem csak a műemlékekről esik szó, hanem Balogh Jolán gondolataiban megnevezett „az elmúlt évtizedek művészete” is feltűnik a kötet lapjain. Mivel Székesfehérváron, jellemzően más hazai településekhez, a városi épületek döntő többsége 20. századi, sőt az elmúlt hetven év terméke, a 20. század második felének építészeti ábrázolása megkerülhetetlen téma.

A könyv nem csak a vizsgálat tárgyainak kiszélesítése miatt rövidült le. A források és idő végessége, az elavulás gyorsasága miatt le kellett szűkíteni a kutatásba bevont források körét, az egyes szócikkek terjedelmét és az illusztrációk számát is. A könyv belépő szintet kínál az egyes emlékek megismeréséhez, a vonatkozó irodalom felsorolásával a további elmélyedéshez nyújt segítséget az olvasónak, és a szűkebb egyedi mélységért cserébe a teljes épített környezet vizsgálatát kínálja.

Fontos megjegyezni, hogy egy piaci viszonyok között megvalósuló topográfia-nak belátható időn belül el kell készülnie, ezt várja el a megbízó és a könyvkiadó is. A tudományos szempontból alaputatásként felfogható topográfia a finanszírozó számára ugyanis turisztikai, történeti, reprezentatív és emlékezetpolitikai mű elsősorban. A Heves megyei nagytopográfiához az eltérő módszertan miatt nem érdemes hasonlítani sem a Fejér megyei, sem a székesfehérvári kötetet, a szakmai részről érezhető fenntartások ellenérveként pedig szolgáljon az a tény, hogy az 1980-as évek óta máig e két topográfia jelent meg.

A Veszprém városi kutatás realitása a fehérváritól is eltérően alakult.

A munka két, eltérő szakaszban zajlott: 2011 és 2016 között egy alapítvány, az Alapítvány a Magyar Műemléki Topográfia Támogatására, majd 2020-tól a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) intézményi kereti között.¹⁵ A cél a kezdetektől az ún. közép-

¹⁵ Közreműködők 2011 és 2016 között: Balassa László, Balázsik Tamás, Brunner Attila, Bugán Adél, Entz Géza Antal, Farkas Zoltán Elemér, Fenyvesi Kata, Gopcsa Katalin, Haris Andrea, Jakab Réka, Jankovics Norbert, Király Dávid, Kiss Rita, Klagyivik-Szabó Mária, Koppány András, Kovács Dániel, Lehotzki Ildikó, Németh József, Paár Eszter Szilvia, Simon Anna, Szűts I. Gergely, Váczi Márk, Vitályos Ágnes, Zsida Balázs. Közreműködők 2020 és 2022 között: Balázsik Tamás, Baldavári Eszter, Bódiné Kersner Katalin, Charles Horton, Fülöp András, Galamb Zsuzsanna, Hack Róbert, Héczey-Markó Ágnes, Jankovics Norbert, Kakuk Barbara, Kiss Rita, Kónya Anna, Koppány András, Kovács Dániel, Nagy Krisztina, Németh József, Nyirkos Zsófia, Papp Andrea, Simon Anna, Szökrön Eszter, Szökrön Péter, F. Tóth Gábor, Vitályos Ágnes, Wachslér Éva.

topográfiai minta követése volt, eszerint már nem is műemléki hanem építészeti topográfiát kívántunk írni, a programunk ezzel a Balogh Jolán által megfogalmazott alapvetéshez állt közelebb. A nagytopográfia írását sem a rendelkezésre álló idő, sem az anyagi és humán erőforrások nem tették volna lehetővé, és a radikálisan kibővített válogatási szempontok miatt közvetlen kiadásra és széles közönségérdeklődésre nem alkalmas, kezelhetetlenül hatalmas anyag gyűlt volna össze.

A kutatás kezdeteit 2011-ben egy munkaügyi pályázat segítette, melynek keretében főként a helyszíni lejárások zajlottak. A pályázat sajnos nem kész kézirat vagy adatbázis építésére, csupán a résztvevő személyek oktatására és alkalmazására irányult. A későbbi kiadáshoz az alapítvány magánforrást szeretett volna bevonni, mintegy polgári-üzleti mecenatúra formájában, de erre sajnos nem volt mód. A legtöbb segítséget Veszprém városa nyújtotta, így, ha a topográfia nem is készülhetett el, a város történetét feldolgozó tanulmányok sorozata önállóan meg tudott jelenni.¹⁶ A munka 2016-ban végül a források kiapadásával végleg leállt. 2020-ban az akkor már aktívan működő MÉM MDK Kutatási osztálya megpróbálkozott az alapítványi anyag átvételével és a munka folytatásával, de ez nem járt sikerrel, ezért az a döntés született, részben az intézmény vezetése, részben Veszprém városának kérésére, hogy kezdjük el újra a munkát.

Első feladatunk a fent vázolt tartalomra vonatkozó elveknek megfelelő teljességre törekvő objektum-jegyzék előállítása volt. Az objektum szót azért használtuk, mert tartalma sokkal szélesebb, mint az épületé; az objektum szó le tudja fedni az utca, tér, városrész, tömb, sőt köztéri szobor, külterületi lakott hely stb. tartalmakat is, az elvégzendő és megírandó szócikkek számának kialakításánál ezek is önálló darabként szerepeltek. Az inventáriumi rész készítésének alapelveként meghatározott a teljes városszövet alakulásának és változásának történeti összefüggéseit vizsgáló hozzáállás ezt feltétlenül elvárta. Az épületek a város 1997 óta érvényes közigazgatási beosztásához igazodó területi beosztásban, az utcák alfabetikus sorrendjében szerepeltek az elkészült listában, a végső szerkezet is ehhez igazodott.

Veszprém történeti szempontból legrégebbi részei a Belváros a Várral, az Óváros térrel és Kossuth utcával. Középkori eredetű településrészek még a mai Egyetemváros, Dózsaváros és Veszprémvölgy területén vannak, a kora újkorban, a Hódoltság után is ezek a területek települtek először újjá. A 20. században elsősorban a vártól északra és nyugatra eső részek voltak alkalmasak arra, hogy a város tovább növekedjen.

¹⁶ JAKAB, 2014., LŐVEI, 2015., SZÜTS, 2015., BRUNNER–GOPCSA, 2016., KOVÁCS, 2018.

Veszprém közigazgatási egységei közé a 20. század utolsó harmadában került Kádárta és Gyulafirátót. Az utóbbi települések önálló szerkezete és története jól tanulmányozható a falusias településképen.

Veszprém történetében három, szignifikánsan eltérő, nagy jelentőségű kor-szak hagyta az épített környezeten a leghatározottabb nyomot. A középkori, újkori, és a legújabb kori településtörténet közül az utóbbi részletesebb feltárására először tettünk kísérletet. Veszprém hagyományos egyházi szerepének a háttérbe szorulása a 20. század második felében nem csak a rezsim antiklerikális hozzáállásából következett, hanem a város- és iparfejlesztés tudatos támogatásából is, amely sokkal inkább globális jelenségként írható le a 20. század történetében. A városiasodás üteme igen gyors volt, Veszprém lakossága 1949 és 1960 között a duplájára, 1949 és 90 között a háromszorosára nőtt. A betelepülőket a munka és a lakhatás vonzotta, a szocialista város-építészet pedig alig tudott lépést tartani az egyre növekvő igényekkel. Veszprém esetében a legtöbb indulatot kiváltó építkezés a Vártól délkeletre eső városrész szanálása, a Kossuth Lajos utca új beépítése volt, amelynek feldolgozása célkitűzése volt a munkánknak.

Az újbóli helyszíni adatfelvételt a források egy szűkebb körének, főként a térképeknek, a feldolgozása kísérte. A terepi munkához nem készült adatlap, munkafotók segítségével készültek az objektumleírások előre meghatározott terjedelemben. Ha az emlék művészettörténeti jelentősége indokolta, a terjedelmi és feldolgozási keretet és mélységet módosítottuk, növeltük a szerzővel közösen. Az egyes szócikkek azonos módon épültek fel. A cím, az épület/szobor/közterület megnevezése, helyrajzi száma, védettségre vonatkozó adat (műemlék, helyi védett) után rövid leírásban esik szó az objektum elhelyezkedéséről, tömegéről, tagolásáról, alaprajzáról. A rövid építés és/vagy pusztulás, átépítés történetét egy részletesebb épületleírás követi (karakteres külső és belső elemek, tartozékok, berendezés). A szócikk a források és bibliográfia felsorolásával ér véget. A szerzők ugyanakkor javaslatot tettek a kötetben megjeleníthető képanyagra vonatkozóan is.

A veszprémi kötet 2022-ben végül megjelent, de ehhez számos pozitív tény együtt állására volt szükség.¹⁷ A MÉM MDK keretein belül egyrészt egy intézménybe kerültek a Kutatási Osztály munkatársai és az OMF-KÖH Műemléki Gyűjteményei, valamint a műemléki fényképészek is, Veszprém városa pedig, mint 2023-ban Európa Kulturális Fővárosa, igényt tartott a mű kiadására.

A kutatás körülményei még így sem voltak teljesen ideálisak. Minden résztvevő egyéb munkahelyi feladatai mellett végezte a lejárás, fényképezés, rajzolás, szerkesztés munkáit. Szükséges, de sajnos nem elégséges feltétel, hogy a humán erőforrás egy helyen rendelkezésre álljon, hiszen akár a rövidtávú topográfiai

¹⁷ JANKOVICS, 2022.

munkához, ahogyan Balogh Jolán is megjegyezte „külön intézet kell, számos kitűnően képzett, jól begyakorolt szakemberrel, nagy anyagi lehetőségekkel és még valami, ami pénzen sem szerezhető: rengeteg idő, a hosszantartó nyugodt munka előfeltétele.”

Az optimális forma és a jövő lehetőségei (5. és 6. kép)

A veszprémi kötet készítése nem járt együtt egy bővíthető adatbázis megalkotásával. A cél a kötet hatékony és gyors elkészítése volt, a feladat teljesítése során a realitás talaján mozgtunk. A végleges változatban erősen lerövidült a bevezető, a tömör összefoglaló tanulmány értelmezési keretet kínál a fehérvári kötethez hasonló leltári részhez.

Egy szakkönyv kiadásának fedezetét ma egyre nehezebb előteremteni, és a kiadói szempontoknak is egyre erősebben kell megfelelni. A tudományos tartalomnak fogyaszthatónak kell lenni a szélesebb közönség számára, és az idegen nyelvű olvasók felé is muszáj nyitni. Az utóbbihoz fontos, hogy a hazai témáink megértetését a külső szemlélő nézőpontjának felvételével kell elérni. A veszprémi példáknál maradva a Szent Mihály-székesegyház épületének történeti és művészeti jelentősége a hazai szaktudományok számára közismert, de egy külső szemlélő számára elsősorban csupán egy viszonylag kisméretű, késő historizáló templomként tűnik fel. A jelentőségének magyarázatához egyszerűen és közérthetően kell szemléltetni a téma súlyát, amit a kötetben az épület kiemelt helye, terjedelme és illusztráltsága jelez.¹⁸

A topográfia készítés optimális formáinak kialakítása során az informatikai megoldásoknak kell nagyobb teret adni. A következő munkákat adatbázis építéssel kellene megalapozni, amihez biztos intézményi háttér szükséges. Az adatbázis szükséges, de nem elégséges a cél eléréséhez, és a középtopográfia program felvázolásakor is szóba került a gyűjtemény értelmezése, pontosabban értelmező közreadása legalább olyan fontos, mint a gyűjtés maga. Az értelmező általi tudományos szubjektívizmus a mai tudásunk szintézise, árulkodik a korról, amiben élünk, míg az adatbázis egy katalógus csupán. Az adat ugyanakkor bárki rendelkezésre áll, ezzel az értelmezési keret is ellenőrizhető, az értelmezéssel pedig az adat birtokában lehetséges a vita. Az adatbázis tetszőleges mennyiségű adattartalma és bővíthetősége a hosszú utánkövetés feltétele is.

A Heves megyei nagytopográfia kötethez hasonló mű a jövőben valószínűleg már soha nem fog készülni. Az értelmezési keretek és gyűjtési szempontok változása miatt Veszprém megye középtopográfia szintű feldolgozása sem férne bele három kötetbe, a Balaton-part 20. századi építészetének feldolgozása

¹⁸ Uo. 52–62..

valószínűleg önmagában megtöltene több könyvet is. Középtávon egyes megyei jogú városok, esetleg kisebb méretű, de a szokásosnál gazdagabb épített örökséggel rendelkező települések topográfiája akkor készíthető el, ha a szükséges humán, dologi és anyagi forrás is rendelkezésre áll. Ehhez elengedhetetlen továbbá a lokális gyűjtések megismerése és tartalmuk beemelése a kutatásba. Több településen rendelkezésre állnak komoly helytörténeti gyűjtések, topográfiai jellegű előzmények, a közelmúltban nem egy ún. települési Örökségvédelmi Hatástanulmány számára is készültek ilyen típusú listák. A helyi intézmények bevonása a jövőben kiemelten fontos lesz.

A MÉM MDK Kutatási Osztályán egyelőre nincs tervben újabb topográfiai kutatás elindítása. A már folyó, következő projekteket inkább tematikus topográfiának nevezhetjük. Ezek között például a Veszprém városi templomokat feldolgozó kétnyelvű kötet előkészítése zajlik az OTKA pályázat kereti között.¹⁹ Az elvégezhető munkának a jelenlegi szervezeti és anyagi keretek szabnak határt, a kisebb léptékű és komolyabb kutatási előzményekkel rendelkező részművek esetében könnyebb a gyors, kézzelfogható eredmény felmutatása.

Felhasznált források és irodalom

- BALOGH, 1995. = BALOGH Jolán: Erdély műemlék-topográfiája. (Közli Kerny Terézia.) In: *Ars Hungarica* 23 (1995/1) 89–96.
- BRUNNER–GOPCSA, 2016. = BRUNNER Attila – GOPCSA Katalin: *Veszprém város építészete a „hosszú” 19. században*. Székesfehérvár, 2016. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 5.)
- DERCSÉNYI, 1979. = DERCSÉNYI Dezső: A műemléki topográfiákról. *Műemlékvédelem* 23 (1979/4) 366–367.
- ENTZ, 2003. = ENTZ Géza: Javaslat a Dehio rendszerű műemléki topográfiai kézikönyv programjának a bevezetésére. *Műemlékvédelmi Szemle* 13 (2003/1) 103–120.
- ENTZ, 2009. = ENTZ Géza Antal (szerk.): *Székesfehérvár*. Bp., 2009. (Magyarország műemlékei)
- ENTZ, 2014. = ENTZ Géza: Dercsényi Dezső és a magyar műemléki topográfia. *Magyar Szemle* 23 (2014/1–2) 28–47.
- ENTZ–SISA, 1998. = ENTZ Géza Antal – SISA József (szerk.): *Fejér megye művészeti emlékei*. Székesfehérvár, 1998. (István Király Múzeum Közleményei A. sorozat 34.)

¹⁹ JANKOVICS, 2023.

- FÜLEP, 1951. = FÜLEP Lajos: *A magyar művészettörténelem*. Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 3. Muzeológiai sorozat: Régészet, Néprajz, Művészettörténet. (1951/II. kötet 1. sz.) 3–24.
- IPOLYI, 1859. = IPOLYI Arnold: Csallóköz műemlékei. *Archeológiai közlemények* 1 (1859) 1–173.
- JAKAB, 2014. = JAKAB Réka: *Veszprém város 18. századi történeti topográfiája*. Székesfehérvár, 2014. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 1.)
- JANKOVICS, 2022. = JANKOVICS Norbert (szerk.): *Veszprém város építészeti topográfiája*. Bp., 2022. (MÉM MDK Topográfiák 1.)
- JANKOVICS, 2023. = JANKOVICS Norbert (szerk.): *Veszprém város templomai*. Veszprém, 2023.
- KOPPÁNY, 1992. = KOPPÁNY Tibor: Beszámoló a veszprémi megyei műemléki topográfia anyaggyűjtéséről. (1985–1991) *Műemlékvédelmi Szemle* 2 (1992/1) 110–112.
- KOVÁCS, 2018. = KOVÁCS Dániel: „Napról napra újszerűbbet és nagyobbat”. Székesfehérvár, 2018. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 8.)
- LŐVEI, 2015. = LŐVEI Pál: *Temetők. Szempontok a topográfiai leírás rendszeréhez*. Székesfehérvár, 2015. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 3.)
- SZÜTS, 2015. = SZÜTS István Gergely: *Veszprém ipar- és településszerkezeti változásai a 20. században*. Székesfehérvár, 2015. (Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához 2.)
- TOMBOR, 2013. = TOMBOR Ilona: Visszaemlékezés Magyarország műemléki topográfiája munkálatainak kezdeteire. *Műemlékvédelem* 57 (2013/3) 204–206.

On the architectural topography of the city of Veszprém, in relation to the ideal, real and optimal forms of monument topographies

The idea of collection, registration and joint appreciation of the relics of architecture, i.e. creating monument topography was born in the 19th century along with the monument protection itself. The first Hungarian topographical works, similarly to the European beginnings, concentrated mainly on studying the mediaeval relics, and their time scope gradually opened only from the early 20th century. The discovery and appreciation of the baroque art were followed by the acceptance of classicism, thus these eras also became parts of the architectural history canon. The so far only major Hungarian topography project was the publication of the great topography series starting after the Second World War. The basic concept and structure of the 11 volumes published between 1948 and 1987 followed the structure of the Austrian great topographies, the Austrian method was adopted to the Hungarian

circumstances by Dezső Dercsényi. The series included the partial or complete coverage of Sopron and surroundings, Nógrád county, Budapest, Pest county, Heves county and Szabolcs-Szatmár county. The preparation and the elaboration of the other county volumes, including Veszprém county and Veszprém city, also started but the topographical collection work slowed down around 1990, and finally stopped. The volumes of Heves county, though unsaid, have become the ideal forms of topographical works.

Around the turn of the millennia, the minor topography of Fejér county and the medium topography of Székesfehérvár showed significant methodological changes. The newer volumes, unlike the former huge, multi-volume, lexicon-like coverages, are shorter, handbook-like topographies. Their aim was not the deep, scientific exploration any more, this was not only due to the lack of financial resources but also to the radical extension of collection scopes, too. These volumes did not cover the historical buildings only, basically the entire built-up environment was analyzed.

The architectural topography of the city of Veszprém follows the methodology of the monumental medium topographies. The introductory study aims to provide an interpretation aid and framework to the entries of the subsequent enumerating, inventory part. The latter interprets an “object” every individual building, block of houses, public place (street, square), city district, public statue, peripheral area which can be described independently. The realistic forms of topography in the 21st century are the shorter works which can be compiled more quickly.

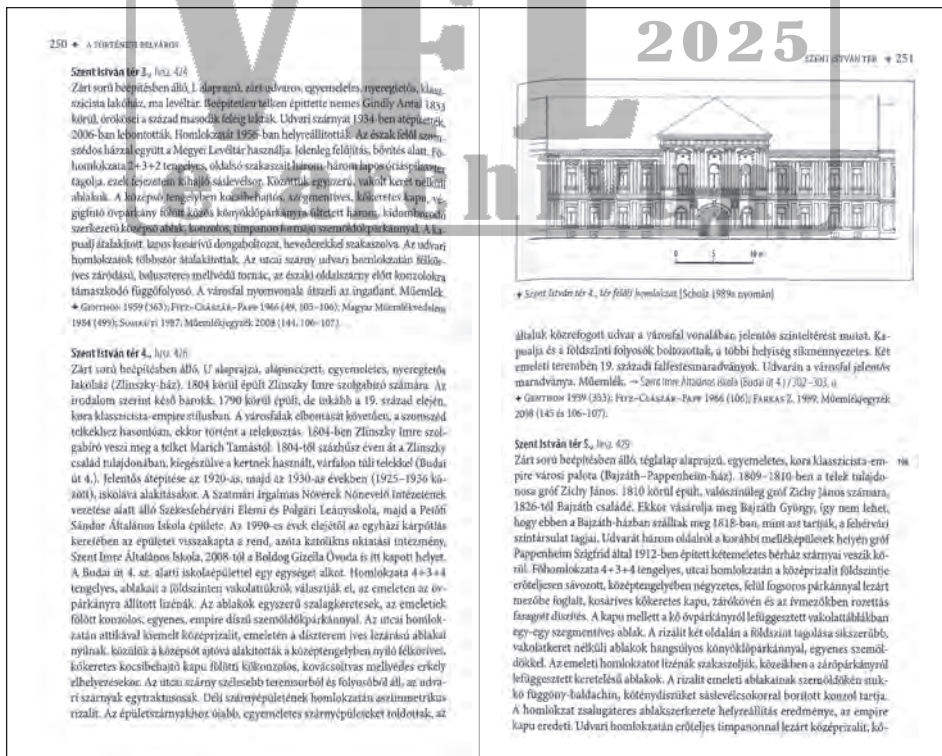
The advantage of this method is that it provides a snapshot of the architectural environment of the city with the included buildings and their contexts, furthermore all the related important ideas that we consider important to record. The topography shows a picture to the contemporaries, and by publishing this picture it also leaves it behind for the posterity, revealing our mentality, our scale of values and the way we think about our cities.

1–2. Dercsényi D. (szerk.): Heves Megye Műemlékei I. Bp., 1969.
– a kötet címlapja és egy oldalpárja

3–4. Entz Géza Antal (szerk.): Székesfehérvár.
Magyarország műemlékei. Bp., 2009.
– a kötet címlapja és egy oldalpárja

- e-archívum

7. Veszprém belső területe a közlekedési hálózat és a beépítés feltüntetésével,
a műemlékek megkülönböztető jelölésével
(Rajzolta: Szökrön Péter, Kakuk Barbara, 2022)